

Képzőművészek levelei Kovách Aladárnak

Közzéteszi Sümegi György

Kovách Aladár (1908–1979) író, szerkesztő, dramaturg (1944-ben rövid ideig a Nemzeti Színház igazgatója) 1948-ban emigrált. A Bécsi Nemzeti Könyvtárba került írásos hagyatékának¹ jelentékeny hányadát képezi emigrációs időszakának a levelezése. A levelek, dokumentumok fontos része a szerkesztői munkájához, munkahelyeihez kapcsolódik (München: *Szózat*, 1950; *Szabad Európa Rádió*, 1951–53; *Hungária*, hetilap, 1953–1955; Párizsi Rádió Magyar Adása, 1956–57; Bécs, 1957-től a *Nemzetőr* német változata, *Freiheitskämpfer*, majd a *Donau Bote* főszerkesztője).² A munkahelyhez kötődő, a munkájához tartozó művek és dokumentumok esetenként egy-egy alkotó életművéhez is kiegészítő adalékok.³ Könyvkiadókkal (Vörösvári István, Püski Sándor) ugyanúgy levelezett, mint régi, magyarországi barátaival (pl. Magyar Bálint, Varga Mátyás, Tatay Sándor, Szathmári Sándor). Elkülönülő hányadot képez a gyűjteményben a képzőművészekkel, fotósokkal folytatott levelezése. A *Nemzetőr* szerkesztőjeként sokszor kezdeményezője, megrendelője a közlésre kerülő műveknek. Figyelemmel kísérte az 1956-os forradalom után emigrált képzőművészek munkásságát, és főleg a levert forradalmat vagy annak jellemző részleteit megjelenítő műveket közölt tőlük leggyakrabban. Néhány képzőművésszel közeli, emberi kapcsolatot ápolt, Nagy Éva festő- és grafikusművész, küzdelmes életét is összefoglalta

SÜMEGI GYÖRGY (1947) muzeológus, művészettörténész.

- 1 Österreichische Nationalbibliothek Handschriften-, Autographen- und Nachlassesammlung, Kovách Aladár Hagyaték, Mappae (a továbbiakban: ÖNB).
- 2 Csak néhány alkotót említek: Oláh György, Ferdinandy György, Ferdinandy Mihály, Kocsis Gábor, Fáy Ferenc, Vaszary Gábor, Kerecsendi Kiss Márton, Bikich Gábor, Tollas Tibor, Kerényi Károly, Kerényi Magda, Pohárnok Jenő, Borbándi Gyula, Varga László, Gombos Gyula.
- 3 „Ami az életünkben szép volt”. Márai Sándor 1951 karácsonyán a Szabad Európa Rádióban. *Népszabadság*, 1995. december 23., 25–26; „Megsérült a hitem a ma élő magyarokban”. Adalékok Brogyányi Kálmán életrajzához. *Fotóművészet*, 1997, 1–2. sz., 86–87. Mindkettőt közzéteszi: Sümegi György. Kovách Aladár néhány fontos történeti dokumentumot is megőrzött, pl. Juhászi Imre: *A magyar katonai ellenállási mozgalom* (Magyar Rádió, 1945. nov. 22.); *Zadravec István a Népbíró előtt*. Az utolsó szó jogán.

a szerkesztőnek.⁴ Kicsit más a helyzet Szalay Lajos festő- és rajzolóművésszel, akinek felfedezője, első, a magyar rajzművészetre megtermékenyítően kiható rajzkönyvének⁵ a kiadója volt. Szalay éppen elköltözöbén volt Argentínából az USA-ba, Kovách segítségével az európai jelenlétét akarta biztosítani. Így került sor az 1956-os rajzsorozata nagy részének publikálására a *Nemzetőr*-ben.⁶

Dávid Kiss Mária festő- és fametszőművész műveit gyakran közölték a *Nemzetőr*-ben s egyes könyvekben⁷ is. Férje, Jászai Géza művészettörténész szerint a feleségét „néha megkérték, hogy egy-egy metszetet⁸ csináljon”.⁹

A Bolyai-könyvsorozat létrehozó¹⁰ Kovách Aladár különös odafigyeléssel tartott kapcsolatot emigrációjában is az egykori szerzőivel¹¹ és a könyvei vizuális megformálóival, illusztrátoraival is.¹² Gy. Szabó Béla erdélyi, kolozsvári festő- és fametszőművész metszete a saját könyvének, a *Téli zsoldárnak*¹³ a címlapján szerepel.¹⁴ A fametsző 1969-es bécsi kiállításának¹⁵ a létrehozásában is lehetett szerepe Kovách Aladárnak. Gy. Szabó a bécsi kiállítását elégedetten nyugtázta¹⁶ s a tárlat „teljes anyagát az Albertinának ajándékozta”.¹⁷ Varga Nándor Lajos festő- és grafikusművész, a grafikai művészetek tudós művelője¹⁸ bécsi

4 „Az idő őrlésének kitéve”. Közreadja Sümegi György. *Korunk*, 2006, 12. sz., 129–131.

5 *Szalay Lajos hatvan rajza*. Bev.: Kassák Lajos. Bp., 1941. (II. kiadás: New York, 1980, Püski.)

6 Sümegi György: Szalay Lajos levelei Kovách Aladárhoz (Dokumentumok – Österreichische Nationalbibliothek, Wien). In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXIII–XXXIV. Miskolc, 1996, 529–546.

7 Pl. *Tross alt*. Et folks kamp for friheten i dikt og prosa. En ungarsk antologi (Minden ellenére. Egy nép harca a szabadságért versben és prózában. Egy magyar antológia) Oslo, 1959, Dreyers Forlag.

8 Jászai Kiss Mária művei a *Nemzetőr*-ben 1959 végéig: *Mennyből az angyal*, fametszet, 1957. december 15–31. II. évf., 22. sz., 1; *A hó alatt...*, fametszet. *Nemzetőr*, 1958. január 1–15. III. évf., 23. sz., 1; *Hontalanok*, fametszet a „November 4” című sorozatból. *Nemzetőr*, 1958. szeptember 15. III. évf., 39. sz., 7; A „November 4” sorozat további művei: 1958. november 1. III. évf., 42. sz., 2, 3, 4, 5; *Jézus születése*, fametszet, 1958. december 15. III. évf., 45. sz., 1; *Magyar nyár*, fametszet, 1959. augusztus 1–15. IV. évf., 60–61. sz., 1; *Kompozíció*, fametszet, 1959. október 15. IV. évf., 65. sz., 1; *Pásztorok ébresztése*, fametszet, 1959. december 15. IV. évf., 69. sz., 1.

9 Sümegi György: A képek hatalma: Dávid Kiss Mária grafikusművész és Jászai Géza művészettörténész párhuzamos életrajza. *Életünk*, 2010, 48. évf., 10. sz., 20–32.

10 36 kötete jelent meg 1939–1943 között.

11 Pl. Szathmári Sándor, Gombos Gyula, Tatay Sándor.

12 Deéd Ferenc, Szalay Lajos stb.

13 Kovách Aladár: *Téli zsoldár*. Bp., 1941, Bolyai könyvek.

14 Gy. Szabó Béla: *Barangolókönyv*, I. Egyedül. 50 fametszet. Kolozsvár, 1939, Minerva Rt.

15 Pálffy Palota, Bécs, 1969. szeptember 4–20. A tárlatához kapcsolódott Gy. Szabó Béla előadása a fametszés művészetéről a Bornemisza Péter Társaság szervezésében. (Pálffy Palota, 1969. szeptember 7.)

16 Gy. Szabó Béla levelezőlapon értesítette erről Létay Lajost, a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjét 1969. szeptember 6-án (Mgt., Bp.)

17 Biró József: Gy. Szabó Béla kiállítása Bécsben. *Nemzetőr*, 1969. november, XIII. évf., 236. sz., 8.

18 Kovách Aladár könyvtárának egy része Bécsben, a Központi Szövetség nagy darabszámot őriző könyvtárában (a *Bécsi Napló* szerkesztőségével egy helyen) önálló egységként van

látogatásairól, zsenyei pihenéséről és készülő munkáiról (pl. a vízjegyek-könyve mostoha sorsáról) egyaránt beszámol. Ő készítette Kovách ex librisét.

Illés Árpád festőművész a Balassi¹⁹ és Tatay Sándor könyvéhez²⁰ kapcsolható. Őszinte, kendőzetlen hangon, a barátság intim bizalmasságával számol be élete és művészete alakulásáról és a családja helyzetéről Kováchnak. Levelei egy-egy adatot, eddig rejtett összefüggést is föltárnak.

Képzőművészek levélmustrája az életútjukba, művészetük alakulásába, az eredményeikbe s a nehezebb körülményeikbe, a hétköznapjaik gondjaiba is bevilágítanak. Művészettörténeti forrásértékükkel kiegészítői lehetnek egyfajta képzőművészeti szociográfiának is.

Jászai Kiss Mária és Jászai Géza Kovách Aladárnak, 1959. október 20.

Kedves Ali!

Amióta megjöttünk Olaszországból, készülünk, hogy jelentkezzünk legújabb híreinkkel. Ahogy leszálltunk a vonatról, siettünk a lakásszerződést aláírni, és még aznap költözködtünk. Ettől a pillanattól kezdve nincs megállásunk, szakadatlan fúrás-faragás, munka folyik új otthonunkban. Nem is hiszed, hogy milyen szép! – Minden elképzelésünket felülmúlt.

Mindjárt meg is ragadjuk az alkalmat, hogy szeretettel meghívjunk, ha ismét Münchenbe jössz.

Mindenekelőtt külön köszönetünk az okt. 15-i számban közölt²¹ kliséért.

Ez alkalommal egy „társadalmi hír” számba menő eseményt szeretnénk közölni: Mari mindhárom beküldött metszetét bevették a berlini kiállításra, amelyet a „Weltflüchtlingsproblem”-át tárgyaló kongresszus²² alkalmával rendeztek. A megküldött kétoldalas tájékoztatón többek között szó szerint ez áll: „Des kürzlich in Berlin bald nach seiner Rückkehr aus langer emigration

elhelyezve. Az állományban megtalálható – többek között – Varga Nándor Lajos: *Vonalművészet* (Buda MCMXLIV Pest) című könyve is. Sümei György: Kovách Aladár könyvei között. *Bécsi Napló*, 2014. március–április, XXXV. évf., 2. sz., 8.

19 Balassa Bálint összes költeményei. Sajtó alá rendezte Kovách Aladár. A borítólapon Illés Árpád munkája.

20 Tatay Sándor: *Csipke*. Bp., 1942, Bolyai könyvek.

21 Jászai Kiss Mária fametszet-kompozíciója. *Nemzetőr*, 1959. október 15., IV. évf., 65. sz., 1.

22 A Világ menekültjeinek problémáit tárgyaló kongresszus alkalmából rendezett kiállítás a világhírű George Grosz (1893–1959) festőművész és grafikus emlékére készült, aki 1932-ben kimenekült az USA-ba, és röviddel szülővárosába, Berlinbe való hazaköltözése után elhunyt (1959. 07. 06.). Ezután jön a kiállításon szereplő művészek felsorolása (Oskar Kokoschka, Marino Marini, Ludwig Meidner, Isidor Aschheim, Gertruda Göpfert, Severin Boraczok, Georg Kruk) és Kiss Mária. (Jászai Géza művészettörténész kibővített fordítása, amit e helyt is hála-lásan köszönök neki).

verstorbenen großen Zeichners und Gesellschaftskritikers George GROSZ wird gedacht. OSKAR KOKOSCHKA und MARINO MARINI sind mit bättern für die Ungarnhilfe vertreten. Arbeiten von LUDWIG MEIDNER (London) und ISIDOR ASCHHEIM (TelAviv) weisen auf die jüdische Emigration hin. Mit Sonderkollektionen sind die in München lebenden Maler und Zeichner GERTRUDA GÖPFERT (Tschechin), DAVID MARIA KISS²³ (Ungar) und SEVERIN BORACZOK (Ukrainer) und der Bildhauer Georg KRUK vertreten. 12 italienische Künstlerinnen und Künstler (Flüchtlinge aus Julien und Dalmatien) zeigen Reproduktionen ihrer Arbeiten.“

(Ha magyarrá fordítanátok, természetesen Jászai Kiss Mari írható.)²⁴

Ez a kiállítás, ahogy a tájékoztató írja „als Vorarbeit für die geplante Kunst-Ausstellung des Europarates“!

Még egy meglepetés: a legnagyobb helyi német művésztársaság Marinak felajánlotta tagságát „kizárólag a Haus der Kunstban kiállított két képe elismeréséül”.

Egy szép téli verset is mellékelek. Örülnék, ha tudnátok használni, Turcsányi Eleknek a *Koronelli dóm* c. kötetéből²⁵ való.

Búcsúzóul új címünk:

München. 45. (Harthof) Humannweg 12/II. links

Sok szeretettel köszöntünk:

München, 1959. október 20-án.

Mari Géza

(Gépirat, autográf aláírásokkal. ÖNB, KA 177.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1965. június 23.

Kedves Aladár

Barátom Bajcsa András²⁶ meghívott engem Strasbourgba. Vonatjegyet küld részemre, vendégül lát, és vonaton hazafuvaroztat. A jegyet július 30-án küldi. Akkor táviratilag én értesítem őt, hogy mikor érkezem Bazelbe. Ide elém utazik.

23 Kis Mária, Jászai Kiss Mária és a Dávid Kiss Mária nevet is használta. Ez utóbbit színész testvérehez, Dávid Kiss Ferenchez hasonlóan.

24 A levélbeli közlés információi alapján jelent meg a *Nemzetőr*-ben (1959. december 15. IV. évf. 69. sz. 7.) a rövid hír: „Jászai Kiss Mari (a *Nemzetőr*-ben megjelent sok nagyszerű fametszetéből ismeri közönségünk) festő, grafikusművész tagja lett a legnagyobb müncheni művésztársaságnak a Haus der Kunstban kiállított két képe sikereként. Berlinben, a „menekült év” képzőművészeti kiállításán három metszettel szerepel; a kritika külön kiemeli mint a tárlat egyik legszuggesztívebb művésztét”.

25 Turcsányi Elek: *Koronelli dóm*. Versek, novellák, Gara Arnold rézmetszeteivel. Szerzői kiadás, Bp., 1921, II, ugyancsak szerzői kiadása. Bp., 1942.

26 Bajcsa Andor (1911–1985) újságíró, Strassburgban élt.

Augusztus 26-án kezdődik Budapesten a szolgálatom. (Általános iskolai rajz-tanár lettem.) Ezek szerint tehát augusztus 6-7-től 25-ig terjedő időtartamra tart a meghívásom.

Mindezek miatt a francia vízumom is csak egy hónapra érvényes. A svájci és osztrák vízumom pedig csak átutazó vízum lesz, mert útlevetem meghívásos, nem pedig turista útlevél. A legfőbb ígéret a kolmári Grünwald oltár. Arról volt eredetileg szó, hogy korábban indulhatnék, és barátom barátai, akiket én még nem ismerek, elvisznek kocsival néhány napra Párizsba is. Ez a terv nem sikerült.

Szeretnék legfeljebb két napot hazajövet Bécsben tölteni. Ott sok múzeum van, amit létfontosságú, hogy legalább pillanatokra láthassak. Ámde nekem egy vasam sincs és nem is lesz. Innen, ha volna, se vihetnék valutát magammal, mert nem kapok. Bajcsa barátomat sem fejtetem meg, mert ő is szegény ember. Eredetileg francia irodalomtörténész. Montaigne tanulmányát biztos ismered. Most épületmaketteket készítt Strasbourgban. Szemérmes koldus is vagyok.

Mindent megnehezít, hogy nyelveket sem tudok. Se franciául, se németül nem beszélek. Ennyire ökör vagyok. (És még gyámoltalan is.)

Címedet megkaptam. (Török Erzsitől.)²⁷ [...]

Soha ennyire a munkában akadályozva nem voltam, mint most, és soha ennyire termékeny nem voltam, mint most. Úgy látszik megtaláltam azt a kifejező formát, ami alkalmas a mondanivalóimhoz. Volt Pesten egy kiállításom is két éve. De még 3 évig kell várnom, hogy újra kérhessek kiállító-helyiséget. Mindent elkövetek, hogy sikerüljön munkáimról színes dia képeket csináltatnom. (Eddig nem sikerült.) Állítólag 2–3 képet, eredetit is vihetek magammal a Galéria²⁸ engedélyével.

Nagyon szeretném a munkáimat neked megmutatni. Szeretnék egy vagy két képet Franciaországban eladni is, azért, hogy ne legyek anyagilag a barátom terhére, ne kelljen minden villamosjegyre vagy múzeum katalógusra tőle pénzt kérnem. Úgy látszik, hogy már azt az 5 dollárt se kapom meg, amit meghívásos útlevél mellé eddig kiutaltak.

Nagyon örülnék, ha veled elbeszélgethetnék. Ez már régi vágyam.

Légy szíves erre a levelemre is válaszolj. (Nem tudom, milyen mértékben utálsz levelezni.)

Öllelek

Illés Árpád

Budapest, VI. Majakovszkij u. 108. V. 1.

(Kézzel írt levél. ÖNB. KA 182.)

27 Török Erzsébet (1912–1973) népdalénekes, Kossuth-díjas énekművész.

28 Magyar Nemzeti Galéria

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1969. október 21.

Szeretett Ali Barátom!

Kicsit nehéz volt Tőled eljönni,²⁹ de ilyen a bányász élete...

Már jól leereszkedtem a mélybe és – írom ausztriai emlékezéseimet. A kiállításnak itt nagyobb a visszhangja³⁰ (megjósoltam!), mint ott.³¹ Nem mondom, a Correspondance diplomatique 9. száma³² maximumokat ír rólam! Szentimrei Jutka³³ üdvözl, majd Szépf. Pistához³⁴ küldöm a könyveket. 26-án Debrecenben nyitok, hat napig a város vendége leszek.

Jó egészséget, ölel hű barátod

Gyé

1969. okt. 21.

(Postai levelezőlapon, kézirással írt levél. ÖNB, KA 161.)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1969. december 17.

Kedves Jó Ali Barátom!

Lapodat megkaptam, tartalmának nagyon örvendek. Most nem sokat írok, mert 800 ilyen üdvözlő kártyát kell szétküldenem (én nyomtattam le, hogy a nyomda miatt ne bosszankodjam). Így távirati stílusban közlök néhány dolgot.

Kínai könyvemről³⁵ kell tudni, hogy 1956 és 1957-ben jártam ott, és akkori benyomásaim mind valódiak. Ha netalán felhasználnátok, elhagyni lehet belőle, csak hozzátenni nem.

Dr. Jancsó E.³⁶ a régi írását nem tartja megfelelőnek mostani közlésre, hanem azt mondja, hogy a tavasszal jelenik meg a két háború közötti időszakról a könyve,³⁷ várjuk meg azt.

29 Gy. Szabó Bélának kiállítása volt Bécsben (1969. szeptember 3.–szeptember 20.), s többször lehettek együtt Kovách Aladárral.

30 Lásd Murádin Jenő: *Gy. Szabó Béla*. Bukarest, 1980, Kriterion Kiadó, 144.

31 Biró Béla: Gy. Szabó Béla kiállítása Bécsben. *Nemzetőr*, 1969. november, XIII. évf., 236. sz., 8. Biró Béla megjegyzi, hogy a „kiállítás ideje alatt Gy. Szabó Béla előadást tartott Bécsben, és a bécsi tárlata „teljes anyagát” az Albertinának ajándékozta.

32 Nem tudtam megtalálni.

33 Szentimrei Judit (1921–2015) néprajzi szakíró, Szentimrei Jenő költő, író lánya.

34 Szépfalusi István (1932–2000) evangélikus lelkész, szerkesztő. 1955-ben emigrált Ausztriába. A bécsi Bornemiszta Péter Társaság egyik alapítója és titkára, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem titkára (1982-ig).

35 Gy. Szabó Béla: *Kínai útivázlatok*. Bukarest, 1960, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

36 Jancsó Elemér (1905–1971) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő.

37 Jancsó Elemér: *Irodalomtörténet és időszertűség* (tanulmánygyűjtemény, 1929–1970, Szigeti József bevezetőjével és Réthy Andor Jancsó Elemér-bibliográfiájával, 1972).

Most jött ki a „Haja, haja virágom” c. virágének kötet;³⁸ egy példányt Neked félretettem. Úgyszintén az Utunk 1970-es Évkönyvéből³⁹ is. Ez utóbbit hamarosan meg fogod kapni. (Szerintem a tavalyi jobb volt.)⁴⁰

Tündöklő verseket is fogok majd küldeni. Melyik kötetem hiányzik? (Liber M.?⁴¹ Barangolók?⁴² Homokvilág?⁴³)

Mellékelek négy kártyát, egyet Neked, egyet Dezsőnek, egyet Kálmánnak, és egyet légy szíves eljuttatni annak a nyomdásznak, aki festéket ajándékozott (kitűnő), de nem tudom sem a nevét, sem a címét. Te tárgyaljál vele.

Én egy lapot küldök, ha esetleg valahol leközlök. A téma: barangolásom a Granglockner közelében.

Rövidesen megírom ausztriai élményeimet,⁴⁴ és a tél folyamán kb. tíz-tizenkét levélben emlékezéseimet a fametszés körül fametszet-stílusban, tehát tömören.

Az egész évi sok mászkálás jót tett: soha így nem ment a munka. Debrecenben a megnyitás napján⁴⁵ 1000 ember váltotta meg a belépőjegyet a Déri Múzeumba, 400 pedig meghívóval ment. Ma délután Hajdúbosszörményben nyílik kiállításom. Ott jártamkor a tanácsházban láttam márványba vésve vagy kétezert ezer nevet. Ez a városka adta az első világháborúban a legtöbb hősi halottat. Még ma is megrendít, Fodor Sándor⁴⁶ itt él Kolozsváron, gratulációt adatom. A Napsugár c. képes gyermeklapot szerkeszti, Csíksomlyón született 1927-ben. Gratulációt tegnap, dec. 16-án átadtam, jól esett neki.

Mellékelek egy memoárfoszlányt a Bukarestben megjelenő országos napilapból, az Előréből. Kacagj rajta!⁴⁷

Időnként küldök ilyesmit is, csak légy szíves egy-egy lapon nyugtázni, hogy megkaptad-e?

Hanem hallod-é, olyan jó omlettet sem ettem azóta, hogy a Meiselstr. 3 alatt jártam!

38 *Haja, haja virágom*. Virágének Szabó T. Attila gondozásában és bevezetőjével. Bukarest, 1969, Irodalmi Könyvkiadó.

39 A második oldalon Gy. Szabó Béla fametszetével kíván boldog újévet a szerkesztőség. *Utunk Évkönyv*, 70. H. és é. n. 2.

40 Az előző évben megjelentek Gy. Szabótól a négy évszakot megjelenítő fametszetei, egy korábbi munkája és Szabédi László portréja. *Utunk Évkönyv*, 69. H. és é. n. 2., 33., 98.

41 *Liber miserorum*. 50 imagines xylographi Belae Gy. Szabó. Claudiopoli, 1935.

42 Gy. Szabó Béla: *Barangolókönyv*. I. Egyedül. 50 fametszet. Kolozsvár, 1939.

43 Gy. Szabó Béla: *Homokvilág*. Huszonnyolc tollrajz. Gy. Szabó Béla vázlatkönyvéből, 1937–39. Kiadta a szerző. Kolozsvár, 1941.

44 Ezekből megjelent: Gy. Szabó Béla: *Kufsteini barangolás*. Kolozsvár, 1971, Utunk Évkönyv.

45 Gy. Szabó Béla debreceni kiállítása 1969. október 26-án nyílt meg.

46 Fodor Sándor (1927–2012) író.

47 Gy. Szabó elküldte az *Őnarckép* című írásának az újságkivágatát Kovách Aladárnak (*Előre*, 1969. április 13.).

Tiszta szívből kívánok jó egészséget, boldog karácsonyt, boldog újévet és további eredményes munkát,

szeretettel ölel
hú barátod Gyé

Kolozsvár, 1969. dec. 17.

Gy. Sz. B.

(Autográf, ÖNB, KA 161)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1970. december 8.

Kedves Jó Ali Barátom!

Most javítgatják az új lakásom. Karácsony körül beköltözöm. Rumli vesz körül, ezért rövid ez a levél.

Annakidején a Szentimrei Jenő⁴⁸ tanulmányát (rólam)⁴⁹ lefényképeztettem, gondolom, hasznát vette.

Küldök Neked egy Utunk évkönyvet, benne egy kis megemlékezésem kufsteini utamról.⁵⁰ Az Ausztriáról szóló részben több humor lesz.

Bizony benne vagyok a 66-ban. Igaz, hogy némi halálsejtés⁵¹ kezd az életembe szövődni, de töretlen erővel dolgozom, és hiszem, hogy lesz eredménye.

Kellemes karácsonyt, boldog új évet kíván,

szeretettel ölel

Gyé

Kolozsvár, 1970. dec. 8.

Mellékelve 3 db üdvözlőlap

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 163.)

48 Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, prózaíró, publicista.

49 Valószínűleg erről van szó: Szentimrei Jenő: Gy. Szabó Béla útja. (Arcképvázlat). *Igaz Szó*, 1957, V. évf., 5. sz., 643–655. Ugyanitt megjelent: Gy. Szabó Béla: *Tíz fametszet* (656–665) és Gy. Szabó Béla: *Kínai útvázlatok* (666–681).

50 Gy. Szabó Béla: Kufsteini barangolás. *Utunk Évkönyv*, 71. H. és é. n. 284–288.

51 Gy. Szabó Béla lap alji megjegyzése: Katolikusok neveltek, nem félek tőle.

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1973. október 1.

Budapest, 1973. okt. 1-jén

Kedves jó Alikám,

megkaptam üzenetedet Gilly útján.⁵² Azt hiszem, semmi különösebb akadály nincs a temető rajzának részbe való áttételéhez. Mivel nekem nincs róla egy másik rajzom, legjobb lenne a kívánt méretre lefényképeztetni, s ezt elküldeni nekem. Oly formán, ha bizonyos időpontra kívánnád az elkészítését, én idejében kapjam meg a képet. Akkor egyidejűleg azt is közölnéd, hány nyomat kellene belőle. Én mindenesetre a téli hónapokat szeretném vele tölteni, tavasszal már semmire sem vagyok jó. Várom válaszodat. Az későbbi kérdés, mikor és ki vinné el hozzád, ezt az elképzelésedet is közölhetnéd velem.

Örülök, hogy egészséged felől jó hírt hallottam, s az én oldalamon is elég nyugtató híreket közölhetek, tudok már mozogni 2-3 km-en belül gyalog, persze kellő tempóval. De a legfontosabb az, hogy megjött a munkakedvem is. Görög all.⁵³ kompozíciókat festek kb. 90-120 cm nagyságban. Ez ideig csak egy kész teljesen, a Niké. Most folytatom, a ... Charon-t, betegségem sugallóját, és jön utána Aphrodite, majd a nymphák, Ariadne. (Tovább nem mesélem, ki tudja – a kaszás szándékát?) Hát így vagyok, kedves Ali, örülve az élet hiábavalóságán, megbékélve a kezdődő színes ősszel, remélve, hogy még pár kialakuló dolgot csinálhatok. (Amit neked is szívből kívánok!!)

Tudom, hogy nehezedre esik, és fájdalmas is írni néha, de ha a fotográfust dolgoztatnád, az nekem öröm volna.

Bánatom (nem nagy!), hogy a Vízjegyekről szóló könyvem⁵⁴ nem kerül nyomdába, dacára a szerződésnek és a kifizetett összegnek, a drágalátos Képzőműv. Alap kiadónál. (Meghalt közben az az igazgató, aki kihozta volna. No, hogy még nincsenek érdekszálak a demokráciában!!) 5 kézi levonattól 1-2 nálam van, úgyhogy azért valójában látható, milyen lett volna a könyv, most ... lett elképzelve, 1-1-hez. Természetesen kereshetek más kiadót, teljes joggal visszaadták: no de nincs időm és erőm handlézni⁵⁵ vele, leírtam.

Légy jó s értesíts, pár sorral, mi a szándékod a temetővel, s ölel baráti híved

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 186.)

52 Schmetzing Gizella, Stephan Schmetzing felesége, felvidéki származású, Bécsben élő ismerőse Varga Nándor Lajosnak.

53 Allegorikus.

54 Varga Nándor Lajos: *Vízjelek kézzel merített magyar vagy külföldi vonatkozású papirosokon 1330-tól 1896-ig*. Bp., 1970-75. A szerző az általa készített „kézi levonatokból” ajándékozott egy példányt az Országos Széchényi Könyvtárnak is. Később megjelent: Varga Nándor Lajos: *Vízjegyek, I-II*. Bp., 1995, Balassi Kiadó.

55 Handlé (ném.-jid.) – ószeres, használcikk kereskedő.

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1973. december 26.

Zsenyie, 1973. dec. 26. szerda

Kedves Alikám,

megkaptam leveledet, nagy örömet szerezte velem, mert engem is gyötörnek hasonló (ábrándos) gondolatok magyar múltunkból, hagyatékainkból. A küldött képek alapján lehet majd rézkarcot csinálni, csak egy fontos dolgot nem írtál meg – mekkora méretben. Itt mellékelek egy rézkarcot, ez Sepsiszentgyörgy egy ún. Erege utcácskájából való, így fest egy ilyen kisméretű, levelezőlap nagyságú rézkarc. Persze széles szegélyt lehet hagyni a nyomat körül, most csak a boríték mérete miatt vágtam körül. A másik ált. méret a 20-30 cm, ez már képszerű, nem annyira intim. Nem tudom, milyen célra kell? Azért ezekről írd hamarosan, hogy ha visszamentem, megcsinálhassam. Körülbelül január 5-6-án megyek vissza Pestre.

Azt hiszem, már írtam egyszer a kastélyról, ahol a művésztelep van jelenleg. Ez a régi szárny, latin kereszt alaprajzzal. Ezt bővítette ki Bezerédy Alex még egy szárnyal, azaz

miként a bejárati falon levő kő kerek tábla mondja

DVPLICAVIT CRVCEM

Alexius de Bezeréd.

Tehát 1867-ben ++ kettős kereszt alaprajzú lett a kastély. Amint mondják, egyike volt azoknak, ahol a legtöbb és értékes gazdasági könyvtár is volt. Ebből, sajna, sok elpusztult, egy érdekes korabeli bőrkötésű zöld könyv maradt még meg 1711-es és korábbi évszámmal – kéziratos könyv latin, s a pozsonyi hétszemélyes tábla jegyzőkönyvét tartalmazza. Sokat kimásoltam belőlük, néhány

érdekes birtokper adatai nagyon meglepően vetítik a törökök kivonulása utáni állapotokat. Sok az angol nyelvű könyv.

Az idő kellemes, kora tavaszias, hó még sincs, azaz volt, de leolvadt. Parki sétálásaimban üdvözlöm ismerős fáimat, nem igen válaszolnak, alusszák téli álmukat, örök zölddel csak a fenyő és a tiszafa mosolyog.

Ölel szeretettel ö. b.

Nándor

P.S.: Ha írsz – Pestre írd.

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 187.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1974. november 28.

Illés Árpádtól Bp. 1068
Majakovszkij u. 108.

Kedves Kovách Aladár!

[...] A napokban itt volt Tatay Sándor,⁵⁶ most egy új könyvét⁵⁷ hozta el. Sándor most is emlegetett téged is,⁵⁸ szerinte van egy színműved, ami „A MAGYAR DRÁMA”.⁵⁹ De azt is tudja, hogy saját műveddel nagyon keveset foglalkozol. Bár megírnád emlékirataidat! Mi mindent tudsz, és ki mindenkit ismertél, mennyi mindennek vagy tanúja.

[...] Két ízben, amikor Bécsen átutaztam, szerettelek volna megkeresni, de bejelentés nélkül én senkit sem merek meglátogatni. Leveleimre pedig nem jött válasz. Nyilván elvesztek ezek a levelek.

Amit igazán szeretnék, az ennél sokkal több. De ez, sajnos, megvalósíthatatlan. A munkáimat nem tudom megmutatni. Illusztrált katalógusokat tudok küldeni (lehetséges, hogy már küldtem), de ez semmit sem mond, mert munkáim legfontosabb tulajdonsága a szín. Rajzolni sohasem tudtam, de olyan kolorista vagyok, amiért érdemes odanézni. És még sok más értéket is lehet találni a képeken.

Mániám az a képzelgés, hogy ha a háborúk vihára nem üldöz el hazulról, Te feltétlenül rám parancsoltál volna, hogy időben és többet szerepeljek a munkáimmal, és ekkor nem itt tartanék, ahol most, bár már nem lehet letagadni, hogy festő vagyok. Ezt már nem is próbálják. Az egykötetes legújabb művészeti lexikonban is benne vagyok, és annyit közöl is rólam, hogy tulajdonképpen

56 Tatay Sándor (1910–1991) író, Kovách Aladár és Illés Árpád barátja.

57 Tatay azévből megjelent kötete: *Meglepetéseim könyve (önéletrajzi regény)*.

58 Kovách Aladár a Bolyai-könyvek sorozatában két Tatay Sándor-kötetet adott ki: *Csipke* (1942) és *Húshagyókedd* (1943).

59 Kovách Aladár *Téli zsolttár* (Bp., 1941, Bolyai-könyvek) című művéről lehet szó

Mayer. Nem azt, hogy tulajdonképpen Edvi Illés (ahogy anyám után járna nekem). Emlékezel, ez is a te műved, hogy amikor felháborodva ordítottam, hogy akadtak, kik a német világban érdekből visszánémetesedtek, én akkor vettem fel anyám nevét, úgy, hogy te huszonnégy óra alatt szerezted meg (rejtelem hogyan) a miniszteri engedélyt annak ellenére, hogy titkos rendelet tiltotta már a német hangzású nevek magyarosítását. [...]

Az Ernst Múzeumban volt nagy kiállításom száz képből, amit ötszáz közül válogattunk, de ezt a kiállítást sem láttam, mert kórházban voltam. Már a megnyitáson sem lehettem jelen. Pedig nyolcszáz embert számláltak meg hivatalosan, és a ruhatár már nem tudott több kabátot felvenni, és télikabátostul küldték fel a vendégeket.

Sok jó cikk is megjelent velem kapcsolatban, ami közül nyilván egyik sem elég jó cikk, egy becsületbevágóan gyalázatos. [...]

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 186.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1975. február 12.

Kedves Aladár!

Meghatóan kedves a leveled. Nagyon köszönöm. Eltűnődtem, hogy miért írsz olyan kedveseket nekem? Az, amit én érzek és csinállok az más, az nem tartozik szervesen ide. [...]

A természetem kitárulkozó. Soha nincsenek titkaim. Mindig, mindenkinek mindent megmondok, és az a legnagyobb baj, hogy nagyon könnyen hiszem sok mindenkiről azt, hogy a barátom. És nekem ez a fogalom, hogy „a barátom” természetellenesen szentség. A legtöbb esetben viszonzásul seggbe rúgnak. Úgy kell nekem, megérdemlem, miért érzek! Már benőhetett a fejem lágya, bár realitások iránt kevés érzékem van. Legtöbbnyire eltéveszttem azt is, hogy mennyi idős vagyok. Májusban tehát 68 éves leszek. Nemsokára 70, ha megérem. [...]

Amikor te Budapesten éltél, te toronymagasságban felettem léteztél. Elsősorban mérhetetlenül tiszteltem számomra soha utol nem érhető műveltséged. Ennek ellenére te nagyon barátságos, mondhatnám baráti hangot ütöttél meg. Sok munkát adtál. Láttam sokoldalú kultúr-tevékenységedet. Láttam, ahogy másokat segítettél. Szalay-rajz kötet⁶⁰ stb. Te intézted el, sőt te szólítottál fel, hogy anyám, Edvi Illés Hermin nevét viseljem. (Anyám Illyés-nek írta a nevét.) Mindez akkor történt, amikor hazaáruló szellemű akarnokok vélt érdekből a magyarosított nevüket visszánémetesítették. Ezen mindketten fel voltunk háborodva. Tehát én nem is magyarosítottam, hanem miniszteri tudomásulvétellel anyám nevét viselem. Mint Picasso. Mégis az új egykötetes művészeti lexikonban az összes

60 Szalay Lajos *hatvan rajza*. Előszó: Kassák Lajos. Bp., 1941.

tudnivaló rólam az, hogy tulajdonképpen Mayer. Hogy ki mindenkiről nincs benne a könyvben, hogy tulajdonképpen kicsoda, arról sok oldalt lehetne írni.

Ráadásul az íróasztalom fiókjában van Kossuth Lajos levele, német nevű nagyapámról, melyben Kossuth Lajos az én nagyapámat a magyar hazafiasság példaképének állítja, az én német nevű nagyapámat a „kedves komáját”, mert az apám keresztapja volt. [...]

Hogy megértssem magamat, túlságosan ki kell tárulkoznom. Nagyon nehéz ifjúságom volt. Először korán nősültem, nagyon szerencsétlenül. Mindenfélét csináltam, csak éppen nem festettem. Nem volt mivel, és nem szerepeltem. De szellemileg éltem és fejlődtem. Bár mindenki joggal tehetségtelennek tartott, én még festőnek tudtam magam, és szellemileg festőbb voltam sok festőnél, de képtelen voltam letenni azt, ami bennem lakott. Mindig újra kellett kezdenem a festést, mindig az a-b-c-nél. Aztán ezt is mindig abba kellett hagyni. De a KI-FEJEZNI VALÓ gyűlt bennem. Ötvenéves koromban ez kitört belőlem. Minden átmenet nélkül megtaláltam azt a formát, ami alkalmas arra, hogy én kifejezzem magamat. Minden átmenet nélkül festővé lettem. Nagyon gyorsan fejlődtem, és elkezdtem nagyon jó képeket festeni. De ezt senki sem hitte el nekem. Egyetlen ember nem akadt, aki nem kételkedett abban, amit tőlem látott. Csoda történt. Megtaláltam magam, és olyan intenzíven történt minden, hogy ez visszavonhatatlan lett. Akkor általános iskolában tanítottam, soha ennyire fárasztó munkát nem végeztem. Nappal dolgoztam, éjszaka festettem. Úgyszólván nem aludtam semmit, és fizikailag mindezt bírtam. Elképesztő vitalitás volt bennem. (Nagyon szerettem tanítani is.)

Sok minden történt, és ma már bár akadályoznak minden erővel, mégis azt hogy festő vagyok, senkinek sem jut eszébe elvitatni tőlem. Már némi állami támogatást is kapok. Már nem vagyok tiltott és megtűrt művész. Én ma már támogatott művész vagyok. Sőt meg tudok élni abból, hogy festek. A legutóbbi Ernst múzeumi kiállításom⁶¹ megnyitóján olyan rengeteg ember volt jelen, hogy a ruhatár nem tudott több kabátot felvenni, és télikabátban terelték fel az embereket. Végig a kiállítás tele volt látogatókkal, és két irányított, rosszindulatú, otromba támadáson kívül a sajtó is kénytelen volt elismerni. Nekem ma sok hívem van. Ez valóság. A korosztályom ismer el legkevésbé. Nehéz beidegzett, rossz véleményt feloldani. A régi barátaim ma is rossz híreket keltik. Weöres Sándor⁶² stb. Ők csak tudják. Ismertek akkor, amikor rossz képeket festettem. [...]

Egyszer Gara Arnold,⁶³ a már régen öngyilkossá lett grafikusművész, főiskolás koromban megdicsért, és Kovách Aladár embernek tekintett, ez a kettő ellelészhetetlen. [...]

61 1974, katalógussal.

62 Pedig barátok voltak, többször dolgoztak együtt. Pl. Weöres Sándor: *A teljesség felé* című kötete Illés Árpád rajzaival jelent meg (Bp., 1945, Móricz Zsigmond Könyvkiadó).

63 Gara Arnold (1882–1929) festő, grafikus, iparművész.

Volt kiállításom Nyugat-Németországban⁶⁴ is, és gyönyörű sajtóm⁶⁵ is volt. Érthetetlen, hogy nem vetted észre a velem foglalkozó sok cikket.

Érdeklődésedre tájékoztatlak: Még egyszer megnősültem. A világ legrendesebb embere a feleségem. Ezenkívül művelt is. Neki sokat köszönhetek. Nélküle még az utcára sem megyek ki. Három gyerekünk van. Ádám, Benedek, Eszter. [...]

Az egészségem gyatra. A lelkem ép. Vitalitásom ma is van. Rengeteg festeni valóm van. Az Ernst múzeumi kiállításomnak már a megnyitóján sem lehettem jelen. [...] Légzési nehézségeim vannak. Előreláthatólag májusban, feltehetőleg a hónap elején elutazunk a feleségemmel a Cote d'Azurra, mert ott már egyszer rendbe jött a légzésem. [...]

A feleségemnek Erzsébet a neve. De én Illésnének hívom. Már mindenki így hívja. Ádám fiam, amikor beszélni tanult, az anyjának azt kiabálta: hogy Illésné.

Jóra való, becsületes gyerekeim vannak. És nagyon szépek.

Most ezzel a levéllel együtt feladok két kiállítási katalógust, gyatra fekete-fehér reprodukciókkal. Mindent ajánlottan.

Volt a rádióban is több szereplésem. Legutóbb egyórás műsorom volt. Ezt meg is ismételték.

Remélem, Tatay elküldte neked a „Meglepetéseim könyve” című új kötetét. A könyvet én remekműnek tartom.

Nagyon szeretném azt a drámádat elolvasni, amelyet Tatay „A MAGYAR DRÁMÁNAK” tart.

Nem fárasztalak tovább. Egyébként is jön a villamos, és a lehető legnagyobb szeretettel köszöntlek, téged, aki akkor embernek tartott, amikor rajtad kívül mindenki csak ócsárolt. Feltehetőleg ezért ragaszkodom hozzád.

Illés Árpád

Budapest, 1975. február 12. szerda.

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 238.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1975. május 5.

Szeretett Aladár!

Komolyodik a helyzet. Az útleveleink már megvan, és a vízumok is folyamatban vannak. Előreláthatólag május 19-én hétfőn reggel indulunk. Bécsen keresztül utazunk. Bécsbe valamikor fél kettő felé érkezünk. A pályaudvarról átvillamosozunk a másik pályaudvarra, ott ruhatárban elhelyezzük a csomagjainkat. Ekkor téged telefonon felhívunk. A vonatunk Velencébe néhány óra múlva indul, lenne idő egy keveset beszélgetnünk.

64 Galéria Ursula Wendtorf, Oldenburg (NSZK), 1967.

65 Pl. Weichardt, J.: *Der Ungarische Maler*. Weltkunst, München, No. 20., 1967. okt. 15.

Tehát azt kérjük, hogy szíveskedj az általad megnevezett vendéglőbe, vagy ahova te jónak látod, bennünket odarendelni, és személyesen neked is oda-fáradni.

Barátod, az Illés Árpád megvénhedett. Kellemetlen, eléggé megkeseredett öregember, akinek ez a baja, meg az a baja. Nem tudom fegyelmezni magam, és mindenkinek szarkasztikus megjegyzéseket mondok. Már mindenki utál.

Az egész külföldi utazást is utálok, úgy, amint van.

Útlevelünk a szokásos 30 napra érvényes. De nem tudjuk, mikor jövünk visszafelé. Attól függ, hogy mibe kerülnek a szállodák.

Ha titkos telefonszámod van, vagyis nincs benne a telefonkönyvben, akkor nem tudunk felhívni.

Nem tudom garantálni, hogy olyan lelkiállapotban leszek, hogy telefonálás nélkül megkeresem a lakásodat, és becsengetek.

Ám ha egy levlapra felírod a telefonszámodat, és ezt ajánlottan feladod a címemre, még van idő arra, hogy megkapjam. (Ha nem halogatod.)

Ha menet nem találkozhatunk, akkor esetleg hazajövet is meg lehet kísérelni.

Addig is öllek a régi szeretettel (ez azt is jelenti, hogy veled még nem volt alkalmam összeveszni, mint ahogyan ezt másokkal tettem).

Budapest, 1975. május 5. hétfő.

Illés Árpád Tel: 428-650

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 238.)

Varga Nándor Lajos Kovách Aladárnak, 1975. április 10.

Budapest, 1975. ápr. 10.

Kedves jó Aladárom,
megkaptam soraidat, s természetesen viszek magammal 10 Kőrösi-Csomát is. Valószínűen már 28-án délben, azaz az O. Exp.-szel érkezem. Hogy némi árnyékát vesse előre odaérkezésem, íme itt küldöm ezt a kis Ex librist számodra. Lapdúc fametszet (nemzetközi jelzése X₁) gyertyánfába, teljes magyar termék. Remélem, örömet hoz házadba (és művedbe) ez a kis meglepetés. Méreténél fogva bizonyos – kedvelt és szeretett könyvekbe is beragasztható. Majd jelezd, folytatólágon hány könyvedbe szeretnéd beragasztani.

A közeli viszontlátás örömevel ölel szeretettel

Nándor

(Kézzel írt levél. ÖNB, KA 238.)

Illés Árpád Kovách Aladárnak, 1976. június 8.

Szeretett Aladár!

Nem kizárólag az új írógép volt az indítóok a levélírássra, hanem tudja Isten, mi egyéb. Nem tudom bizonyosan, az utolsó levelet kaptam vagy küldtem-e. [...] Egyelőre annyi elég, hogy emlékezetem szerint az utolsó leveled, amely Svájcból érkezett, nem tükrözte azt, hogy egészségi állapotod kifogástalan, hanem inkább lábadozó állapotban lehettél.

Az öregedés nagyon kellemetlen folyamat. Rajtam ez erősen érezhető. Sok mindenféle kellemetlen jele van. A munkakedvemen legerősebben. Egykor nagyon vitális természetű ember voltam. Ma is dolgozom, de mérhetetlenül nagy erőfeszítéseket kell tennem ahhoz, hogy munkába kezdjek. Minden alkalommal. Nem tudom, hogy a nagyvilágban a művészek ezzel hogyan vannak. Talán lehetséges, hogy egész életük folyamán soha senki sem igényli, hogy csináljanak valamit. Lehet, hogy érezhetik, hogy szüksége van embertársaiknak arra, hogy műveket hozzanak létre. A legvalószínűbb az, hogy ez váltakozik, illetőleg így is van, és másként is. De az, ami nálam egész életemet végigkísérte, hogy soha egyetlen pillanatra sem érezhettem azt, hogy egyetlen művészeti vezető embernek valaha is eszébe jutott volna, hogy vajon Illés Árpád mit csinál? Ilyen azért nagyon ritka lehet a művészettörténetben. Semmi esetre sem doppingoló erő. Nálam mérhetetlen nagy önszuggeszció kell ahhoz, hogy legyűrjem azt a tudatot, hogy voltaképpen a társadalomnak semmi szüksége sincs rám.

Ezt ne tessék egészen félreérteni. Valahányszor sikerült kiállítási helyiséget kapnom (mindig küzdelem árán), akkor mindig kiderült, hogy óriási közönségem van. De sohasem a hivatalosak. Nem a vezetők, és nem a kritikusok, hanem az, amit nálunk maszeknak neveznek. Főleg fiatalok.

Hogy festő vagyok, már nem vitatják el tőlem. Évtizedekig ezt is tették. De ma már kb. öt-hat évenként egyszer lehet képet Budapesten megnyíló kiállításra beküldeni. Ilyenkor mindig egy darab képet állíthatok ki. Vidéki kiállítás, amire lehet beküldeni, évente van kettő-három. Ilyenkor a felső határ nálam a két kép, amit egyszerre bemutatathatok. Ha hármat küldök be, egyet visszkapok.

Itt az úgynevezett kollektív kiállításokról beszélek. Más az, ha valamilyen kiállítási szerv direkt velem kíván kiállítani. Ilyen is van. Legutóbb a győri múzeum⁶⁶ volt ilyen.

Az is jellemző, hogy soha, egyetlen egyszer sem, egész életemben állami képzőművészeti feladatot nem kaptam.

Ha majd meggebedek, marad utánam egy sereg kép, amit önmagamnak csináltam, megszállottsággal és önbelevadítással. Legalább lesz a hátrahagyott családomnak mit eladogatni. Ez lesz a család öröksége.

⁶⁶ Xantus János Múzeum, Győr, 1975.

Mindezt nem azért írtam, mintha panaszkodni kívánnék. Ezt miért is teném, mi értelme volna? [...]

Régi levelemben írtam, hogy Illésné epekő műtét előtt áll. Ez a műtét pár hete megtörtént, de nagyon hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy Illésné újból visszanyerje erejét. Egyelőre nagyon le van soványodva, és fél évig diétáznia kell. Vagyis semmit sem ehet, amitől meg lehetne hízni.

Én magam is rossz bőrben vagyok. Ha nincs betegségem, az állandóakon kívül, akkor beképzelek magamnak. Ebben mindig nagy voltam. Kéne egy jóbarát orvos, aki barátságából jár ide, és orvosi tanácsokat is lehet tőle kapni. De jelenleg ilyen nincs. Egyébként is ritka dolog, ha valaki ajtót nyit ránk. Ez feltételezhetően nemcsak azért van, mert kimentünk a divatból, hanem nyár is van, és aki teheti, ilyenkor nyaral. Csak mi fővünk Pesten, saját levünkben.

Csak legalább elmennék naponta sétálni! De ez legfeljebb hetenkint egyszer történik fél órára. Már elfelejték járni, és le vagyok gyengülve. És még nem is panaszkodhatom, hogy bárki is akadályozná azt, hogy a levegőre menjek.

Mert én egy ekkora nagy számár vagyok.

Ég legyen veled, és ne légy beteg. Ha időd és kedved engedi, akkor eressz meg felém valami levél-félét.

Sok szeretettel köszöntelek.

Illés Árpád

Budapest, 1976. június 28, hétfő.

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 20.)

Gy. Szabó Béla Kovách Aladárnak, 1978. december 6.

Kedves Jó Barátom!

Nagyon szeretnék rólad jó híreket hallani, hiszen olyan kevesen vagyunk. Én még tartom magamat (74. évemben). Fluctuat me mergitur.⁶⁷

Másfél évi erős iramú metszéssel befejeztem a Jelenések könyvét.⁶⁸ Azt mondják, nincs hanyatlás a Divina Com.-hoz⁶⁹ képest, talán még jobb.

Jó egészséget, boldog karácsonyi ünnepeket és új évet, jó munkát kívánva szeretettel ölel

Gyé

Kolozsvár, 1978. XII. 6.

(Kézzel írt levél, hozzá kisméretű, aláírt újévi fametszetet mellékelte Gy. Szabó Béla. ÖNB, KA 163.)

67 Fluctuat me mergitur (lat.): Dobálják bár a hullámok, nem merül el.

68 Gy. Szabó Béla: *Jelenések könyve*. Bp., 1982.

69 *La Divina Commedia*. Gy. Szabó Béla 20 fametszete. Kolozsvár–Napoca, 1976, Dácia Könyvkiadó.

Móser Zoltán

A népdal és „embernyom” kereső

Erdélyi Jánosról, születésének 210. évfordulóján

„...tapogatózásaim a mai embernyomig lehozzák a népköltészet életét”

Erdélyi János 210 évvel ezelőtt 1814. április 1-jén született Nagykaposon. Róla elsőként a közmondás-gyűjteménye jut eszembe, utána a háromkötetes népdalgyűjteménye és a népdalokról írt tanulmányai, amelyekben megfogalmazott gondolatai ma is helytállóak.¹ Igaz – annak idején Csoóri Sándor hívta fel a figyelmet² –, amikor a népdalok magyarázatába kezd, egy olyan erdőbe jut, ahol eltéved. Pedig a jó magyarázat egy karnyújtásnyira volt számára. Ezt azért állítom, mert a közmondások bevezetőjében részletesen szól a szimbólumokról, ám azt itt, a népdal kapcsán nem vette észre. Hisz a Biblia mellett a legtöbb szimbólumot a népköltészeti alkotások tartalmazzák.³

A szimbolizmusban minden él – írja 1846-ban Erdélyi János –, „minden mozog, és pedig a szó tulajdon értelmében, mivel örökös lebegése van az elmének gondolatrul gondolatra, képrül képre, tárgyul tárgyra. A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt, s viszont, mindenféle cserében. [...] Az ez, mi nélkül nincs élet, nincs költészet, tehát alapja minden képes beszédnek, írásnak s az egész költészeti nyelvnek.”

Mi a népdal – milyen a népdal?

Csokonai még parasztdalt ír, Kölcsey – és erre sűrűn hivatkozik Erdélyi János – pórdalt emleget. (Bartókhhoz is közelebb állt a *falusi népzene*, más néven *parasztszene* megnevezés.)⁴ Kölcsey irodalmias hagyományfelfogásának az egyik logikai gócpontja a tanulmányban bizonyosan a „pórdallal” foglalkozó néhány bekezdés. Kölcsey nevezetes, sokat idézet mondata: „Ugy vélem, hogy a’ való

MÓSER ZOLTÁN (1946) tanár, fotóművész.

1 Erdélyi János válogatott művei. Bp., 1986, Szépirodalmi. Népköltészeti és népzenei írások.

2 Csoóri Sándor: *Faltól falig*. Bp., 1969, Magvető, 205–206.

3 Erről részletesen Móser Zoltán: *Jelképek által valóban*. I–III. Győr, 2015, Magyar Kultúra Kiadó.

4 Bartók Béla: A parasztszene hatása az újabb műzenére. Budapesti előadás, 1931.